

IMPRESSUM

KVADRAT
Časopis za strip, broj 54,
godina XXXIV.

Nakladnik
Ogranak Matice hrvatske
u Bizovcu

Adresa uredništva
„Kvadrat“
Kardinala A. Stepinca 56,
31222 Bizovac
Tel: 098 9458695
e-mail: vjeko.djanis@gmail.com
www.mhbizovac.hr

Urednik
Vjekoslav Đaniš

Ilustracija na naslovnoj strani
Miroslav Sekulić Struja

Priprema
Krešendo, Osijek

Tisak
Grafika, Osijek

Bizovac, kolovoz 2026.

Časopis je tiskan uz financijsku
potporu Ministarstva kulture i
medija Republike Hrvatske

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
i medija
Republic of Croatia
Ministry
of Culture
and Media

Je li strip književno stvaralaštvo?

Nekako u isto vrijeme kada smo završavali ovaj broj Kvadrata, Ministarstvo kulture i medija RH objavilo je Javni poziv za dodjelu potpora za poticanje književnoga stvaralaštva u 2027. godini. Premda i dalje u naslovu natječaja nema stripa kažu mi da se to podrazumijeva no, moramo primijetiti kako strip nije književno stvaralaštvo nego zasebna umjetnost. Ipak, dalje u tekstu Natječaja kao jedna od kategorija navodi se i strip pa nema smisla sada cjepidlačiti oko „sitnica“. Također moram naglasiti kako su se ovaj puta u Ministarstvu odlučili na vrlo izdašne stimulacije od 4,5 do čak 18 tisuća eura što je zaista hvale vrijedno. Na Natječaju za ovu godinu odobreno je čak 74 potpore u ukupnom iznosu od 495 tisuća eura od čega samo 3 potpore za strip. Spada li strip u književno stvaralaštvo ili je samo njegov priljepak vidjet ćemo krajem godine nakon objavljivanja rezultata spomenutog Natječaja. Kada bi samo 10 posto potpora pripalo strip-autorima, bio bi to već ozbiljan iskorak u boljem tretiranju stripa kao priznate i samostalne umjetnosti.

U Hrvatskoj danas djeluje niz poznatih strip-autora, koji objavljuju uglavnom kod inozemnih izdavača, ali i onih do sada malo poznatih koji tek traže svoj prostor a nude inovativan i originalan pristup devetoj umjetnosti. Jedan od njih kod nas malo poznat ali izuzetno cijenjen u inozemstvu je i Miroslav Sekulić Struja koji je svojim grafičkim novelama izazvao pravi bum u Francuskoj koja je kolijevka stripa. U ovom broju Kvadrata objavljujemo veliki intervju s Miroslavom, a povodom konačnog objavljivanja njegovih stripova u nas. Miroslavov uspjeh, nažalost, ponovno potvrđuje pravilo da umjetnik kako bi ga mi prepoznali i uvažili, prvo se mora dokazati u svijetu.

Iako su početkom ovog stoljeća mnogi prognozirali smrt stripa kao tiskalnog medija to se, na sreću, nije dogodilo jer danas smo svjedoci objavljivanja brojnih izvrsnih djela grafičkog pripovijedanja i to iz podneblja gdje strip i nije bio baš popularan. Jedan od primjera je izvanredna grafička priča Sibirski haiku Jurga Vile i Line Itagaki dviju autorica iz Litve koje naša

suradnica Anđela Vidović predstavlja u ovom broju. Kako već niz godina nijedan broj Kvadrata ne prolazi bez Ajanovih izvanrednih i stručno pisanih tekstova tako će vas i u ovom broju oduševiti njegov prilog o nadrealizmu u stripu u kojem nam predstavlja neke za nas potpuno nepoznate autore i njihova djela. Tu je i tekst našeg stalnog suradnika Danijela Kuzmića koji predstavlja novi strip poznatog američkog stripaša Charlesa Burnsa Final Cut zaodjenut u novo nadrealno ruho i svojevrsna posveta nijemom filmu. Naš francuski suradnik Cecil McCinley predstavlja Philippe Druilleta, umjetnika koji je zadužio znanstveno-fantastični strip, kod nas, nažalost, još uvijek nepoznat. Sada već stalni suradnik Igor Gajin, na naše veliko zadovoljstvo, ponovno se javlja s jednim od svojih poduzih ali izvanrednih eseja, ovaj puta o genijalnom Franku Milleru, autoru koji je u potpunosti promijenio percepciju o superherojskom stripu. Miljenko Horvatić ponovno nas oduševljava predstavljanjem japanskih mangi o kojima se kod nas vrlo malo pisalo, a još manje objavljivalo. Ovaj puta piše o Taiyo Matsumotu, jednom od najutjecajnijih suvremenih mangaka za kojeg znalci kažu da je most između Japana i Francuske u popularizaciji japanskih grafičkih priča. Marko Fančović, još jedan stalni suradnik, uvijek nas iznenadi svojim nadahnutim tekstovima o klasicima stripa. Tako u ovom broju predstavlja Alexa Raymonda, legendarnog stripaša poznatog po nezaboravnim likovima: Flasha Gordona, Jima iz džungle, Tajnog agenta X9 i popularnog detektiva Ripa Kirbyja, a koji je ovaj svijet napustio na vrhuncu svoje moći.

I kao šlag na torti, na začelju ovoga broja, objavljujemo separat tekstova o nenadmašnom španjolskom stripašu Antoniju Hernándezu Palaciosu i kod nas poznatog po vestern serijalu Mc Coy. Ali kao što vidimo njegov stvaralački opus bio je znatno veći i završio je s jednim od najboljih povijesnih stripova El Cid o kojem Palacios i sam piše u posljednjem prilogu ovoga broja.

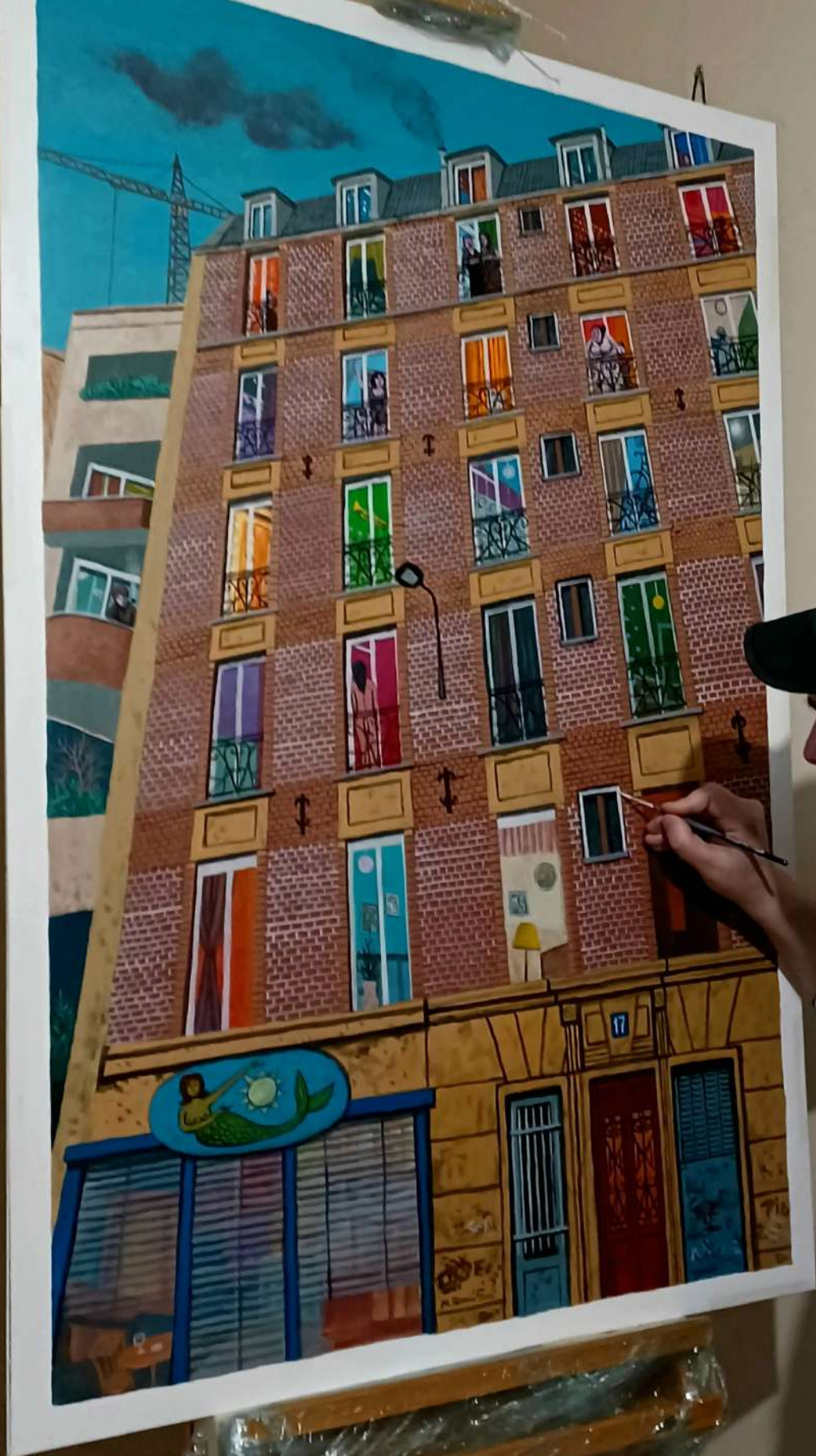
I da se vratim još malo gore spomenutom Natječaju. Svakako treba reći da je Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske uložilo brojne napore i pomoglo na razne načine opstanku stripa u nas. Ali uvijek se može više i bolje. U očekivanju bolje zastupljenosti strip-autora i većeg broja odobrenih stipendija za poticanje književnog stvaralaštva, čitajte još jedan broj Kvadrata, časopisa za koji se trudimo da svaki broj, u svakom pogledu, bude bolji i raznovrsniji.

Vjekoslav Đaniš

K A Z A L O

- 04 Vjekoslav Đaniš**
Interview:
Miroslav Sekulić Struja
- 20 Miroslav Sekulić Struja**
Čovjek koji je kupio osmijeh (strip)
- 22 Anđela Vidović**
Krijesnice u sibirskoj noći
- 28 Midhat Ajanović Ajan**
Nadrealizam u strip-kvadratima
- 40 Danijel Kuzmić**
Stvarnost kao film. Film kao odraz stvarnosti. U stripu.
- 48 Cecil McCinley**
Philippe Druillet, umjetnik znanstvene fantastike
- 56 Igor Gajin**
U gradu grijeha sve je kako i treba biti
- 74 Miljenko Horvatić**
Taiyō Matsumoto: autor koji je spojio bande dessinée i seinen mangu
- 82 Marko Fančović**
Alex Raymond – legendarni stripaš koji je otišao na vrhuncu svoje moći
- 94 Carlos Uriondo**
Život Antonija Hernández Palacios vidjen iz njegove perspektive
- 108 Carlos Uriondo**
Saga o Mac Coyju
- 118 Carlos Uriondo**
El Cid, veliki klasik španjolskog povijesnog stripa
- 122 José E. Martínez**
O nacrtu zapleta El Cida
- 124 Antonio Hernández Palacios**
Projekt El Cid

Miroslav Sekulić u umjetničkim vodama poznat po nadimku Struja po svemu je neobičan, barem kada je strip u pitanju, i samosvojan umjetnik čiji rad je teško usporediti s bilo kojim iz ogromne produkcije u svijetu devete umjetnosti. Prije nego što se okrenuo stripu, negdje 2006. godine, nakon samostalne izložbe u Francuskom institutu – radio je slike i murale.

Kada je Miroslav gostovao na Međunarodnom festivalu stripa u Angoulemeu i dobio nagradu „Mladi talent“, njegove radove vidio je urednik u francuskoj izdavačkoj kući Actes Sud, Thomas Gabison, i oduševio se. Za njegov strip u nastajanju – *Pelote dans la fumée* (Zapleteni u dimu) – Gabison mu je odmah ponudio ugovor; i to ne za jedan nego za dva „dugometražna“ albuma. Prvi od njih – *Zapleteni u dimu* – objavljen je 2013., a čak devet godina kasnije objavljen mu je i drugi album *Petar i Liza* i otad u Francuskoj skuplja mahom oduševljene kritike. Prije godinu dana konačno je i kod nas zagrebački izdavač Fibra objavio obadva albuma.

O njegovim stripovima oduševljeno govori Thomas Gabison: „Oprilike svakih pet godina dogodi se da te nešto tako udari u lice i kaže ti: „Bitno je objaviti ovu knjigu!“ A kad otkriješ Miroslavov rad, napraviš: „Wooow!“ zato što si zadovoljan jer si napokon dobio novi pogled na stvari, jer možeš uroniti u jedan rad koji je kompleksan i bogat i

MIROSLAV SEKULIĆ STRUJA

Mali, epizodni likovi za mene nikada nisu samo dekor!

Razgovarao VJEKOSLAV ĐANIŠ

jer će te taj rad nahraniti, ponijeti. Publika je bila ekstremno ganuta i dirnuta ovom knjigom – ja vjerujem da je ono što ju je dirnulo minucioznost kojom Miroslav opisuje svijet, to je rad koji je ekstremno fin i precizan.

Miroslav u svoje stripove ulaže nevjerojatno puno truda i posvećuje im puno vremena. Prkoseći na taj način bilo kakvoj komercijalizaciji i materijalnom. Ono što je iznimno zanimljivo da na tim malim formatima oslikanim gvašem, kistovima sve vrvi od, često prenatrpanih detalja ali prilikom čitanja shvaćamo da ta zasićenost pojedinih sličica itekako ima smisla i izuzetno je važna u građenju kompleksne priče njegovih stripova. Kako Miroslav već duže vremena živi i radi u gradu stripa, Angoulemeu ova naš razgovor smo vodili putem e-maila i potrajao je duže od mjesec dana. U konačnici smo obojica bili zadovoljni jer je Miroslav, da tako kažem, otvorio dušu i vrlo opširno i nadahnuto odgovarao na moja pitanja.

■ U nekim intervjuima navodiš da su ti nadahnuće za stripove bili filmovi. Znači li to da stripove u stvari prije toga nisi ni čitao i zaista je čudno što si odlučio baviti se medijem koji te, barem u to vrijeme, nije interesirao!?

- Čitao sam stripove, kako ne? Ali istina je da je film u tom razdoblju imao snažniji utjecaj na mene. Naučio me razmišljati u slikama, u ritmu...

Jedan od prvih filmova kojih se sjećam iz djetinjstva bio je *Frankenstein*, onaj s Borisom Karloffom. Taj je trenutak definitivno bio početak moje opsesije filmom. Tek puno godina kasnije saznao sam da sam rođen na isti dan kao i Mary Shelley, autorica *Frankensteina*. Imamo čak i iste inicijale, sitna, ali znakovita podudarnost.

■ Kao jedan od važnih utjecaja treba svakako spomenuti i slikarstvo. Je li u tom smislu mogući utjecaj možda bila hrvatska naiva ili još bolje, socijalno slikarstvo između dva rata, odnosno ono što je nastajalo u okviru grupe „Zemlja“?

- Naravno, Hrvatska naivna umjetnost i rad grupe „Zemlja“ imali su ogroman utjecaj na moj umjetnički izraz, čak više nego stripovi. Ono što mi se najviše sviđa jest način na koji uspijevaju povezati svakodnevni život s umjetnošću. U njihovim radovima osjećam iskrenost, neposrednost i nešto što me natjera da zaista promišljam o svijetu oko sebe.

■ Većina stripaša odrasla je s olovkom u ruci, a ti s paletom i kistom. Prije stripa radio si murale i slike. Proboj u drugi medij na neki način se dogodio 2006. godine, nakon tvoje samostalne izložbe u Francuskom institutu!?

- Da, točno. 2006. godine sam imao samostalnu izložbu u medijateci Francuskog instituta u Zagrebu. Reakcija publike bila je izvrsna, što me definitivno motiviralo da nastavim dalje sa slikanjem i da se ozbiljnije posvetim svom prvom autorskom strip-albumu.

■ **Tvoj prodor na francusko tržište započeo je četiri godine kasnije, kada se prijavljuješ na nagradni natječaj u Angoulêmeu. Tada si osvojio treću nagradu u kategoriji »Mladi neobjavljivani talenti« za kratki strip *Čovjek koji je kupio osmijeh*. Možeš li nam nešto detaljnije reći o tome!?**

- Da, to je bilo 2010. godine, četiri godine kasnije. Kratki strip od dvije table koji je dobio nagradu u Angoulêmeu zapravo je bio remake jednog mog starijeg kratkog stripa koji sam nacrtao sa 17 godina u Zagrebačkoj školi crtanog filma, gdje sam neko vrijeme učio animaciju. Tada sam radio kratke stripove koji su često počinjali naslovima poput: *Čovjek koji je...* Na primjer: *Čovjek koji je pao s balkona*, *Čovjek koji je pao sa stolice* i slično. U toj je fazi nastala i prva verzija stripa *Čovjek koji je kupio osmijeh*.

■ **Otkuda ti nadimak Struja?**

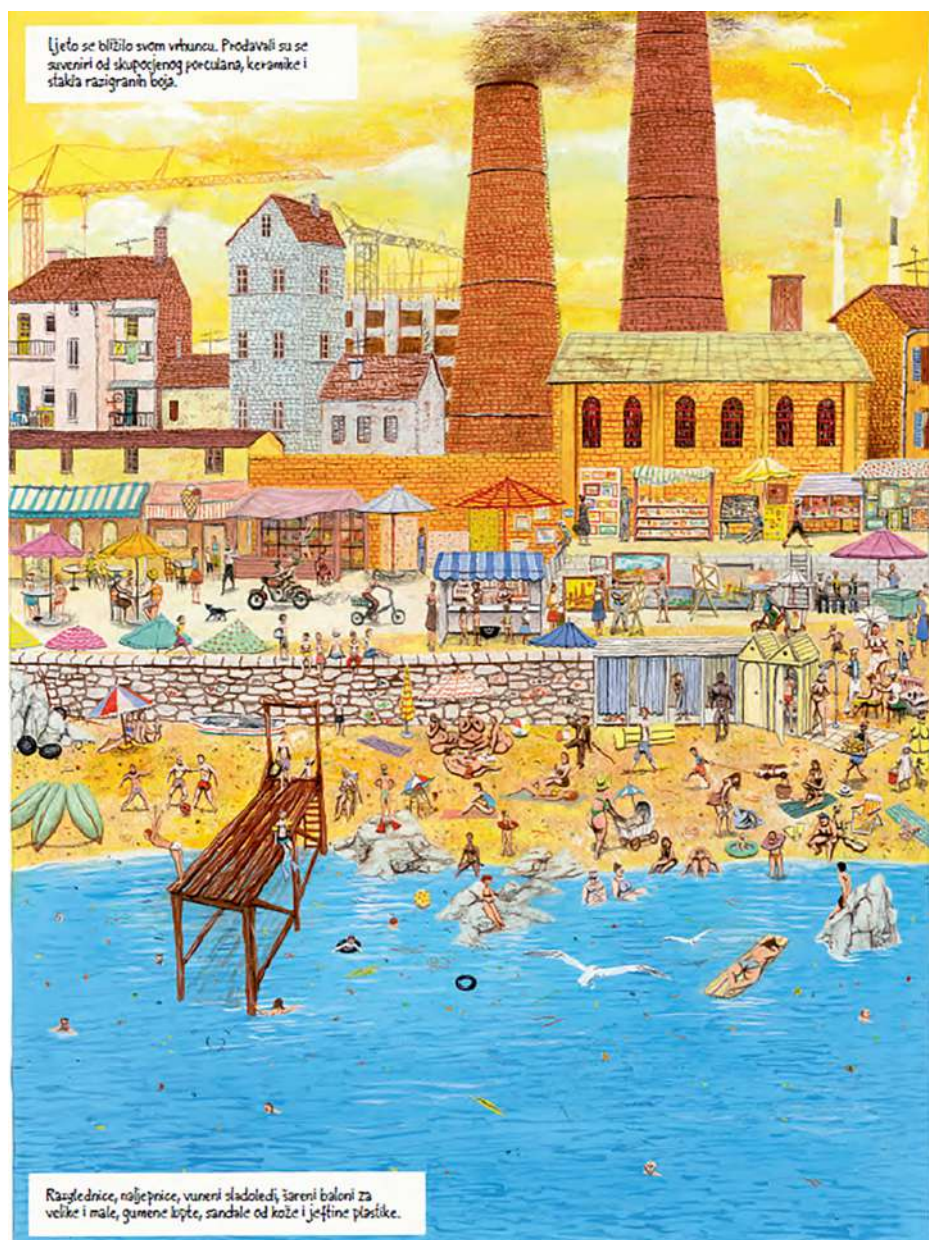
Nadimak Struja dao mi je nastavnik tjelesnog u osnovnoj školi. Imao je brkove, izgledao je kao Tesla. Bio sam stvarno hiperaktivan klinac, stalno u pokretu. Penjao sam se gdje god sam stigao, i padao, naravno. Masnice i ožiljci bili su mi pod normalno. U tom periodu jedna od mojih najvećih želja bila je postati kaskader kad odrastem.

■ **Po svemu sudeći, tvoj strip u Angoulêmeu izgleda da je izazvao pravi bum, naročito je bio oduševljen urednik Thomas Gabison iz izdavačke kuće Actes Sud koji ti je odmah ponudio ugovor i to čak za dva albuma!?**

- Da, Tomas mi je odmah predložio da priču podijelimo u dva dijela, jer je jednostavno bilo previše materijala za jednu knjigu i bila bi šteta kratiti je, a budući da mi u gvašu treba tri do četiri dana po stranici, realizacija bi trajala predugo.

■ **Prvi album zvao se *Pelote dans la fumée* (Zapleteni u dimu). To je za strip sasvim neobična priča o životu junaka Klupka i njegovom sjećanju na sumorno odrastanje u sirotištu. Zašto si odlučio nacrtati ovakvu sumornu i tešku priču u stripu?**

- *Zapleteni u dimu* bio je samo jedan od radnih naslova, koji na francuskom funkcionira sjajno, no kada smo konačno pripremali hrvatsko izdanje (12 godina nakon izvorne francuske verzije!) shvatio sam da ga treba svesti na bit i nazvati *Klupko*, jer taj lik u sebi nosi cijelu priču. Da, priča je mračna: sirotište, napuštenost, djetinjstvo koje ostavlja tragove, takve teme su mi bliske, nisam ih birao da provociram, nego zato što o njima imam što za

Dvostruke stranice na početku albuma *Klupko* kao impresivna ljetna razglednica

reći. Nikad me nisu privlačile lake priče s brzopoteznim rješenjima. Ipak, mrak uvijek nastojim razbiti humorom, karnevalskom atmosferom, cirkusom, klaunovi se smiju, a ispod maske raspadaju od boli, kao i moji likovi, u tom sudaru tame i smijeha strip diše prirodniije.

■ **Osim naziva knjige, postoji li još neka razlika između originalnog francuskog i hrvatskog izdanja?**

- Naravno da postoji. Prije svega, problem su jezične razlike. Francuski se uvelike razlikuje od hrvatskog, jezika na kojem pišem. Srećom, imam sjajan tim prevoditelja: svoju dugogodišnju partnericu Anu i prijatelja Wladimira Anselmea. Ana radi prvu, sirovu verziju prijevoda, a zatim se uključuje i Wladimir, sam pjesnik, koji uopće ne govori hrvatski, ali fantastično barata suptilnostima francuskog jezika. U zajedničkom radu traže fine jezične veze i nastoje vjerno prenijeti melodiju i smisao teksta, očuvajući prirodnost i životnost karaktera. U francuskom jeziku, kao i u hrvatskom, lektura predstavlja veliki iza-

zov kada se radi o formama poput stripa. Treba naći pravu mjeru i dozvoliti likovima da dišu, što Ana i Wladimir vrlo uspješno rade. Također, želio bih napomenuti da su i Ana i Vlatka Briški odlično obavile lekturu i korekturu za hrvatsko izdanje, tolerirajući odjeke prošlog vremena kada su se jezici bivše Jugoslavije spontano ispreplitali. To je vrlo delikatan proces za koji u industriji nema puno sluha (niti novaca, naravno), tako da sam jako zahvalan što sam okružen tako predanom ekipom.

■ **Klupko ili Zapleteni u dimu se sastoji od nekoliko poglavlja odnosno naziva godišnjih doba (Ljeto, Jesen, Zima, Proljeće) kroz koja pratiš život Klupka. Već na početku priče postavljaš impresivnu duplu tablu u stilu ljetne razglednice i u laganom ritmu predstavljaš glavnog junaka dječaka Ibru zvanog Klupko i grupu njegovih prijatelja?**

- Jedna od mojih starijih izložbi u Luzernu u Švicarskoj nosila je naslov „Live Behind the Postcard – Život iza razglednice”. Volim takvu vrstu provokacije. Na prvi pogled sve izgleda idilično: plaža okupana suncem, ljudi se bezbrižno kupaju... a u pozadini se događa nešto

neočekivano, grublje, nešto što narušava savršenstvo razglednice. Opasnost vreba iza ugla. Netko je gore, netko dolje. Netko daje, netko prima batine, fizički ili psihički. Godišnja doba poslužila su mi kao poglavlja. To je izazovna struktura jer je puno puta korištena prije mene, što je malo nezgodno, ali je vrlo čvrsta i pouzdana za pripovijedanje. Nisam tu ništa novo izmislio, ali unutar nje mogao sam si dopustiti različite izlete, a da se čitatelj pritom ne izgubi u kaotičnom svijetu koji prikazujem, čak i stilski. Na primjer, za svako sam godišnje doba koristio drugačiji papir i blago izmijenjen stil, što je unutar te strukture djelovalo logično i prihvatljivo i pritom cijeloj priči daje poseban dramaturški odmak koji mi se jako sviđa.

■ **Rekao bih da na taj način svako od poglavlja s blago izmijenjenim stilom (godišnjih doba), unutar cjelokupne priče, daje jednu manju zasebnu priču koju povezuje isti junak!?**

- Pa da, tako nekako. Svako poglavlje diše na svoj način, ima svoju boju, ritam i „temperaturu”. Ljeto je gusto, puno detalja, mirisa, boja. Jesen sam naslikao s malo više oštine i suzdržanijim tonovima. Zima se većinom događa u interijeru; htio sam pokazati hladnoću među likovima, dok vanjski svijet ostaje siv i nepomičan. Za razliku od ljeta i jeseni, zima ima manje detalja, ali više krupnih planova. U svakom poglavlju pratimo neku epizodu iz Klupkova života. On je konstanta, dok stil i atmosfera pulsiraju poput godišnjih doba kroz koja prolazi. Na kraju se te epizode povezuju u svojevrsnu obiteljsku sagu. Prostor, boje i atmosfera zapravo odražavaju Klupkov unutarnji svijet. Kako godišnja doba prolaze, čitatelj osjeća njegove promjene, napetosti...

■ **Na nekoliko sljedećih nijemih tabli prikazana je tučnjava dviju grupa djece koja je krcata detaljima, sve prikazano u širokom spektru razigranih boja. Tučnjava završava na tabli s maštovitim nadrealističkim kadrom koji označava početak sna i kasnije buđenje iz njega!?**

- Djeca koja se tuku u mom stripu dolaze s margine društva, a njihova borba često je simbolična, odražava ranjivost, bijes i nemogućnost izbora u svjetovima koji ih oblikuju. U takvim svjetovima nasilje je, nažalost, normalna pojava. Bilo mi je zanimljivo da Klupko dobije upozorenje od svoje odgojiteljice unutar sna: ako se ne probudi, slijedi noćna mora. On se uspije probuditi, ali surova stvarnost, koja se čini kao produžetak noćne more, ga ipak dočeka, kao da nije moguće pobjeći od nje koliko god se trudio. Kad slikam takve nasilne scene, volim koristiti šarene, „mekane” boje. U tome postoji određena poetika koja nekako ublažuje surovost stvarnosti, a opet imam dojam da takve slike čitatelja pogađaju snažnije nego čisti naturalizam.

Klupko, prizori tučnjave ispred restorana

■ Zanimljivo je da prizore tučnjave prikazuješ vrlo detaljno i da određenu narativnu funkciju imaju i događanja u pozadini. Tako se npr. vrata restorana u pozadini otvaraju i kroz njih proviruje kuhar i još jedan lik što daje dodatnu dinamiku u kadru!?

- Da, sklon sam pridavati veliku važnost detaljima i na prvi pogled manje bitnim likovima u kadru. Ponekad su to prolaznici koji na trenutak uđu u sliku i nestanu, a ponekad, kao ovdje, kuhar koji se slučajno zatekao na licu mjesta dok se klinci mlate ispred njegova restorana. Dodavanjem sporednih likova priča postaje znatno bogatija, a scena dobiva na uvjerljivosti i živosti. Kadar prestaje biti pozornica s nekoliko glumaca i pretvara se u mali, samodostatni svemir. Za razliku od filma, u stripu to ne košta ništa i ne morate maltretirati statiste dovoljno ih je nacrtati i pustiti da žive svoj tihi život u pozadini. Kao što bi rekao Stanislavski, „Ne postoje male uloge, postoje samo mali glumci“, i svi moji likovi u stripu su „veliki“ glumci. Trudim se s jednakom strašću slikati sporedne likove kao i glavne, jer su svi likovi u mojim stripovima iz nekog razloga bitni. Čak i oni koji se pojave samo na rubu kadra često nose atmosferu i čine da priča djeluje stvarno.

■ Kako si došao na ideju za naslov albuma *Zapleteni u dimu*? Je li to tipična hrvatska priča ili je ona univerzalna i može se događati svugdje u svijetu?

- Svi moji stripovi su univerzalni. Ne volim se ograničavati na određeni prostor, iako čitatelji često smje-

štaju moje priče negdje u bivšu Jugoslaviju. Ja bih prije rekao da se radi o paralelnoj stvarnosti, svijetu između jave i sna, margini društva koja je svugdje slična. To su ulice koje bi mogle pripadati bilo kojem gradu, prostor koji više ovisi o unutarnjem stanju nego o geografiji. Na primjer, publika u Marseilleu i Varšavi vrlo se lako povezala s mojim stripovima, a čak je i američka publika iznenađujuće dobro prihvatila moj rad.

■ Imaju li likovi i sama priča autobiografskih elemenata, možda određenu poveznicu s tvojim odrastanjem ili je sve u ovom stripu izmišljeno, fikcija?

- Iako u sve što radim unosim puno sebe i svojih iskustava kroz detalje, anegdote i slično, moji stripovi nisu autobiografski po sadržaju.

■ Ako nema autobiografskih elemenata kako onda nalaziš inspiraciju za brojne likove u svojim stripovima?

- Prošao sam kroz poprilično vrtoglave životne situacije. Često sam se selio kao dijete, kao da nikad nisam sasvim

Klupku, ne znamo sa sigurnošću je li posljednje poglavlje san ili java

pripadao jednom mjestu. Živio sam u manjim i većim gradovima, u inozemstvu, a jedan dio djetinjstva proveo sam čak i na selu. Svaka sredina ostavila je svoj trag i pružila mi drugačiji pogled na svijet. Putem sam imao priliku upoznati stvarno raznolike ljude, čudake, sanjare i luzere svih vrsta, ukratko tipove koje se ne zaboravlja lako. Mnogi od njih pronašli su put do mojih stripova, ali vrlo rijetko u čistom obliku. Obično miješam po nekoliko osoba u jednu, dodajem im dijelove sebe, svoje strahove, mane i opsesije. Na kraju ti likovi ispadaju kao neki mali Frankensteini.

■ **S obzirom da tvoj pristup stripu i same teme koje obrađuješ nije uobičajen, kako onda nastaju tvoji stripovi, radiš li prvo detaljne scenarije na osnovu kojih nastaje storyboard ili sve nastaje spontano tijekom samog rada?**

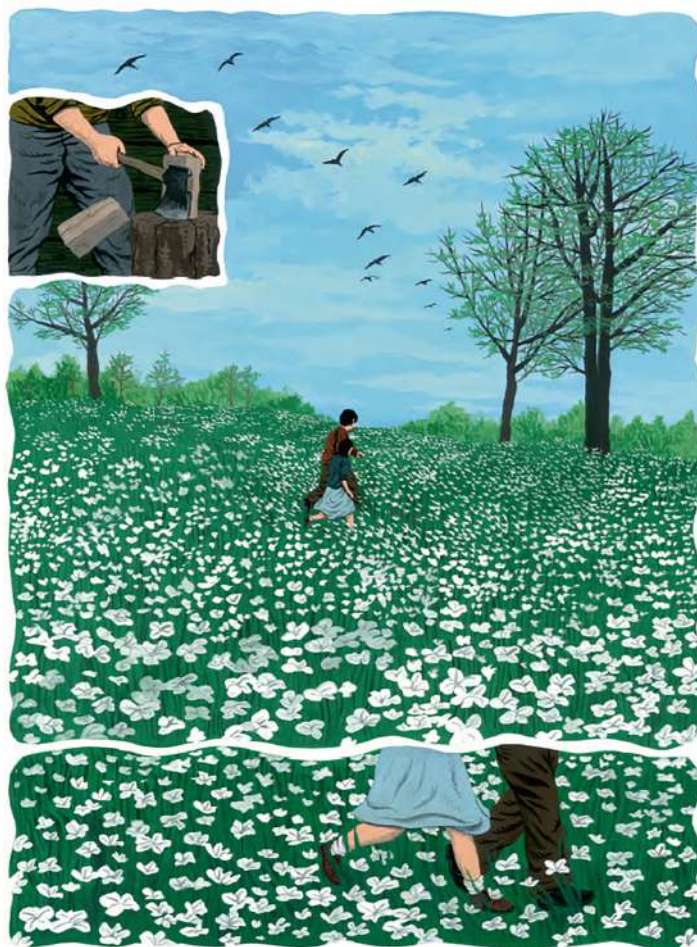
- Gotovo uvijek započinjem rad slikanjem i pisanjem. Slikam vrlo slobodno i pišem poeziju u prozi dok se priča sama ne iskristalizira. Strip je, u mom slučaju, zapravo prirodna ekstenzija tog procesa. Obično napravim nekoliko brzinskih verzija storyboarda kako bih dobio osnovnu strukturu i smjer priče. Ipak, dok radim na finalnim tablama, puno toga se mijenja u odnosu na posljednju verziju storyboarda, uključujući detalje, ritam, kompoziciju pa čak i samu naraciju. Storyboard mi služi kao okvir kako ne bih previše odlutao, ali proces ostaje živ do samog kraja realizacije tabli i ništa ne odrađujem mehanički.

■ **Znači li to da je i sam kraj priče neizvjestan?**

- Da, ali ne toliko zbog samog procesa, koliko zbog toga što naprosto ne volim stavljati točku na kraj. Volim kada završetak knjige ili filma nalikuje snu, ništa ne razrješava do kraja, već lebdi negdje između jasnog i neuhvatljivog. Posebno volim otvorene završetke u kojima svatko može pronaći vlastitu interpretaciju i sam odlučiti što se zapravo dogodilo. Na primjer, u *Klupku* ne znamo sa sigurnošću je li posljednje poglavlje san ili java. Isto tako ostaje otvoreno pitanje što se uistinu dogodilo s majkom i koliko je pripovijedanje pouzdano. U *Petru* i *Lizi*, mom posljednjem stripu, kraj je ponovno ostavljen otvorenim, bez jasnog zaključka, kao prostor za čitateljevu imaginaciju.

■ **Hoćeš reći da na taj način svjesno uvlačiš čitatelja u priču i on na određen način postaje dio nje, a ne samo puki konzument?**

- Iskreno, kad radim na stripu, rijetko razmišljam o publici. Stripove zapravo radim prvenstveno zbog sebe, jer imam potrebu ispričati neku priču, istražiti likove, stvoriti atmosferu, izraziti ono što osjećam ili zamišljam. Tek kasnije, kada ih netko vidi, naravno, zanima me kako će reagirati. Na primjer, kada mi netko priđe i kaže da je pročitao moj strip više puta i da ga je svaki put doživio na drugačiji način, tada shvatim da, iako nisam stvarao s namjerom da čitatelj postane aktivni sudionik, strip ipak ima tu moć. Čitatelj se uključi u priču, interpretira je kroz vlastita iskustva i postaje njezin dio, a ne samo pasivni promatrač. Takvi trenuci su mi nevjerojatno poticajni i iskreno imponiraju mi. Oni potvrđuju ono što mi je uvijek

Proljeće kao posljednje poglavlje u znaku nade i osjećaja mogućnosti obnove na samom kraju

bilo važno: da umjetnost ne živi samo kroz autora, nego i kroz ljude koji je konzumiraju.

■ **Posljednje poglavlje u *Klupku*, Proljeće je i najkraće, svojevrsna minijatura u odnosu na ostala poglavlja. Kao što si i sam rekao nismo sigurni je li riječ o javi ili snu jer na to nas asociraju i drugačiji okviri tabli. Isto tako tematski je to svojevrsan hepiend priče i nada u bolje sutra za razliku od posljednje sumorne table *Zime*!?**

- Proljeće je, naravno, najkraće, skoro pa izumrlo godišnje doba. Ta kratkoća, zajedno s nježnošću i optimizmom koje nose u sebi, daje završetku posebnu čar. Kao i u svom zadnjem albumu, želio sam unijeti zraku nade i osjećaj mogućnosti obnove na samom kraju. Ako ona i nije uvijek moguća u stvarnom svijetu, htio sam je omogućiti barem u snu, sjećanju ili u imaginarnoj dimenziji koju strip otvara. Sve počinje ispočetka i sve je moguće. Taj kraj nas podsjeća da nakon zime uvijek dolazi novo svjetlo, nova prilika i nova toplina. Ma koliko ti trenuci bili rijetki i kratki, upravo oni život čine vrijednim življenja.

■ **U tvojim stripovima je specifična upotreba boja. Iako je riječ o sumornim i teškim pričama pa bi se mogao očekivati i primjeren kolorit. Nasuprot tome koristiš široku paletu razigranih i vedrih tonova!?**

- Pošto u stripu nije moguće koristiti glazbu kao u filmu, bojama nastojim ublažiti neke scene i učiniti ih podno-